

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi

The Evacuation from Palestine as Reflected in British Policy /

הערות והשגות: הנסיגה מארץ-ישראל בראי מדיניותה של בריטניה

Author(s): גבריאל כהן and G. Cohen

Source: *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ

ישראל ויישובה, חוברת 15

1980 / אפריל ניסן תש"ם pp. 176-184

Published by: [יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23397393>

Accessed: 23/11/2014 16:08

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

יד יצחק בן-צבי / Yad Izhak Ben Zvi is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Cathedra: For the History of Eretz Israel and Its Yishuv* / קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה

<http://www.jstor.org>

הערות והשגות

הנסיגה מארץ-ישראל בראי מדיניותה של בריטניה

גבריאל כהן

מקומה של ארצות-הברית במדיניות הבריטית

צדק מיכאל כהן בדבריו על מקומה של ארצות-הברית במדיניות בריטניה בארץ-ישראל. אף ארחיק לכת ואומר שמבחינה ממשלתית היתה שאלת ארץ-ישראל בשנות המנדט האחרונות בראש-וראשונה שאלה אנגלית-אמריקנית. בתקופת ממשלת אטלי היה זה גלוי לכל, אבל אפשר למצוא את ראשית התהליך כבר ב-1943: הצטלבות היוזמה האמריקנית והיוזמה האנגלית להכרזתן המשותפת בשאלת ארץ-ישראל¹. במשרד-החוץ הבריטי גובשו דפוסי-הטיפול בשאלת ארץ-ישראל, בעניין העקורים, בשאלת ארצות-הברית ובשאר הנושאים כבר ב-1943. מטבעות-הלשון שנקטו פונוין ואחרים כפומבי נמצאים בתזכירי המשרד החל משנת 1943. כך למשל, התיזה שאסור לבודד את שאלת העקורים היהודים משאלת העקורים בכללה באה כבר במזכר של איש מחלקת-המזרח בקיץ 1943. היא התגלגלה לנוסחה שאין להעמיד את היהודים כקטיגוריה לאומית מיוחדת בראש התור, במסמכים הפנימיים של 1944 ו-1945 ומצאה דרכה אל איגרת סודית של אטלי אל טרומן ב-16 בספטמבר 1945. רק בנובמבר 1945 קיבלה פומבי בנאומו של פונוין וצוטטה לאחר-מכן כהוכחה למוטיבים האנטישמים במדיניותו². ייתכן שתהליך זה של הערכת ארצות-הברית כגורם מרכזי בעיצוב המדיניות הבריטית בשאלת ארץ-ישראל החל מוקדם יותר, בשנת 1940, כאשר הועמד צ'רצ'יל בראש ממשלת הקואליציה המלחמתית. לצ'רצ'יל ולפונוין היה גם גוון אישי ביחס לארצות-הברית ובהעמדת ארצות-הברית במרכז סוגיה זו. גישתם ינקה ממקורות שונים, למדיניותם היו מניעים שונים ולעתים מטרות שונות, אבל שניהם רצו לגרור את ארצות-הברית ולשתפה באחריות ובנשיאת העול של פתרון בעיית ארץ-ישראל לאחר תום מלחמת-העולם השנייה. צ'רצ'יל ניסה זאת בדרכו-שלו, החל מ-1940, וכוונתו היתה למזרח-התיכון כולו. פונוין נקט דרך משלו וההחלטה גמלה בלבו בקיץ-סתיו 1945, זמן קצר לאחר שהחל לטפל בנושא ישירות כשר-חוץ. שניהם נהגו בנושא האמריקני מדי פעם בדרך שהרגיזה או הפתיעה את עובדי משרד-החוץ. כך, לדוגמה, שיחות וייצמן בווינגטון בחורף 1943, ההפתעה והרוגז שעוררו בקרב עובדי משרד-

1 על העמדת ארצות הברית במרכז הערכות המצב של 'מחלקת המזרח' במשרד החוץ הבריטי החל משלהי 1942 ועל השיבושים שחלו בהן ראה: ג' כהן, הקאבינט הבריטי ושאלת ארץ ישראל, תל-אביב 1976, עמ' 27 ואילך, 69 ואילך.

2 Eyers, Minute FO371/35030, p. 83; וראה: כהן, שם, עמ' 69 הערה 80. איגרת אטלי ראה: F. Williams, *A Prime Minister Remembers*, London 1961, p. 189

החוץ ותגובתו המתגרה של צ'רצ'יל.³ וכך גם החלטת פְּוִיִן להקים ועדה אנגלית-אמריקנית בספטמבר 1945 ותגובותיהם המסויגות של עובדי לשכתו ומשרדו.⁴ שניהם נהגו בדרך דומה כשהתאכזבו ממהלכי ארצות-הברית – דמיון מפתיע שבא לידי ביטוי דווקא בהתכתבות הפנימית, המשרדית והבין-משרדית. במזכר ששיגר צ'רצ'יל אל שר-המושבות ואל ראשי-המטות במאי 1945, שמיכאל כהן הזכירו, הוא אמר מפורשות: 'האם עלה על דעתכם אי פעם הרעיון שמא נבקש [את האמריקנים] להחליפנו? אני מאמין שככל שנגרור אותם יותר אל היס-התיכון – נתחזק יותר'.⁵ מזכר זה נכתב על-ידי צ'רצ'יל שישה חודשים לאחר שחדל לעסוק בשאלת ארץ-ישראל (בנובמבר 1944), הפסיק לתמוך בעמדת-הרוב בוועדת הקאבינט לשאלת ארץ-ישראל (ועדת מוריסון), נואש מן הסיכוי לעיצוב מדיניות אנגלית-אמריקנית משותפת בשאלת ארץ-ישראל לפני תום מלחמת-העולם ורמז כי ייתכן שבשלב זה כבר אין מוצא אלא להביא את הנושא לדיון בוועידת-היסוד של ארגון האו"ם שעתידיה היתה להתכנס בסאן-פראנסיסקו.

גם פְּוִיִן ניסה לגרור את ארצות-הברית כשותפה באחריות לשאלת ארץ-ישראל. המושג 'שיתוף באחריות' (responsibility) חזר ונשנה במסמכים בריטיים רבים בתקופה זו. בהבנתו לאשורו יש מפתח לפתרון הרבה פרשיות סתומות בהיסטוריה הדיפלומטית של אותם ימים, משום שמדינאים שונים ובזמנים שונים התכוונו לתכנים שונים ולמטרות שונות. כך, למשל, יש הבדל בתביעת שיתוף באחריות לעיצוב מדיניות לבין התביעה לשיתוף בכיצועה. הוא הדין בהבדל שבין התביעה לשיתוף באחריות מתוך כוונה כנה או כתכסיס להרחעה מפני התערבות ולחצים אמריקנים בעיצוב המדיניות. הרבה מאי-ההבנות באותם ימים וכמה טעויות של כותבי-העיתים מאוחר יותר נבעו מן הבלבול בהבנת המושג 'שיתוף באחריות'; הבהרת גלגוליו – והיו לפחות חמישה שלבים משלהי מלחמת-העולם השנייה ועד 1947 – הם תנאי להבנת ההיבט האנגלי-האמריקני של הנושא, כשם שמעקב אחר היבט זה הוא תנאי להבנתו של הנושא כולו. מכל מקום, כל שלב בניסיון לעיצוב מדיניות משותפת – הקמת הוועדה האנגלית-האמריקנית, דיוניה ומסקנותיה, הרקע לתכנית מוריסון-גריידי וגלגוליה – העמיק את אכזבת פְּוִיִן וגרם לתוספת של מרירות. בסוף 1946 הוא התייash מן השיתוף האמריקני כפתרון בעיית ארץ-ישראל וחיפש דרכים חדשות. גם פְּוִיִן הציע לאֶטְלִי כי לפני העברת הנושא אל האו"ם יציעו את המנדט לאמריקנים. הצעתו זו היתה במסגרת עיצוב מדיניות חדשה בשלהי 1946 – לאחר כשלון סיבוב שיחות לונדון הראשון ולפני הסיבוב השני – כשהגיע למסקנה שלא יהיה מוצא אלא להעביר את הנושא אל האו"ם. כוונתו פתוחה לפירושים, כשם שכוונת צ'רצ'יל ב-1945 פתוחה לפירושים, אבל העובדה היא שהוא העלה את הרעיון במכתבו לאֶטְלִי ב-12 בינואר 1947, עוד קודם שעלה עניין זה בישיבות הקאבינט – שמיכאל כהן ועמיצור אילן התייחסו אליהן וציטטו מדבריהם (15-22 בינואר 1947). מכתב זה, שעמיצור אילן הפנה את תשומת-לבי אליו, הוא מסוג חילופי-המכתבים שהיו מקובלים

3 ראה תעודות שונות בחיקים FO 371/35033, E 2342; FO 371/35031, E 826; וכן: כהן (לעיל, הערה 1), עמ' 38-33.

4 ראיון עם יועצו של בוין, מארס 1961.

5 Prime Minister Personal Telegram to Colonial Secretary and to C.O.S. (M/679/6), July 6th 1945. CO 733/461/75872 II; וכן ראה: ג' כהן, צ'רצ'יל ושאלת ארץ ישראל, ירושלים 1975, עמ' סח-עג.

על כוון ואטלי, כדי להביא לגיבוש עמדה משותפת בנושאים רגישים לקראת ישיבות הקאבינט; זהו מקור חשוב יותר להבנת מטרותיהם מאשר דבריהם בקאבינט, אותם עטפו לעתים גם במעטה של תכסים.⁶

הערכת השלבים בהחלטת הקאבינט הבריטי לפנות את ארץ-ישראל

חרף ניתוח הטקסטים של עמיצור אילן והמובאות שהביא מדברי כוון אני נוטה להעריך – כמו מיכאל כהן – שהשלב הראשון בהחלטת הקאבינט הבריטי לפנות את ארץ-ישראל חל בינואר 1947. גם בהקשר זה אין זו אלא שאלה של הגדרות ושל הערכות. במכתבו אל אטלי ב-12 בינואר 1947 כתב כוון במפורש שעל ממשלת הוד-מלכותו 'לשקול ברצינות הודאה בכשלון והעברת הנושא לטיפולם של אחרים'.⁷ הוא ציין אמנם, כפי שאמר גם בישיבת הקאבינט, שצריך להזמין הערכת מצב של ראשי-המטות על ההיבט האיסטראטגי של פינוי ארץ-ישראל, שיש להעריך את ההשלכות הכינ-לאומיות של העברת הנושא לאחרים, כולל האו"ם, ואמנם היו דרכים שונות לצורת העברתו של הנושא לאו"ם ועיתויו; אבל במכתב נאמר במפורש ש'צריך לקחת בחשבון את הרווחים הקטנים שאנו מפקים מהמשך נוכחותנו בארץ-ישראל'.⁸

נכון כי כאשר הועלתה ההצעה בישיבת הקאבינט העריך כוון שגם היהודים וגם הערבים התנגדו לרעיון ובכך יש-אולי איום לשני הצדדים. נכון כי ראשי-המטות העריכו בראשית 1947 שהמשך נוכחות בריטית בארץ-ישראל היתה חיונית. נכון שהרולד בילי שקל את סיכויי ההצבעה באומות-המאוחדות והעריך שלא תיפול החלטה לסיום המנדט או להמלצה על הקמת מדינה יהודית. נכון שבשעה שדנו בנושא זה בקאבינט, בינואר ובפברואר 1947, נשארו אופציות שונות על המועד ועל הדרך להעברת הנושא אל האו"ם. כל אלה עובדות והערכות המקובלות גם עלי. אף-על-פי-כן, מדינאי ככוון – שגם עמיצור אילן וגם מיכאל כהן תיארו נכונה את כוח אישיותו, את מעמדו, את עוצמתו כשר-חוץ ואת תחושת האחריות שלו למעמדה של אנגליה בעולם – לא היה מהמר או מציע להמר בנושא שחיוניותו היתה כה רבה בסולם-העדיפויות של המדיניות הבריטית. לשאלת ארץ-ישראל היתה חשיבות עליונה בעיני כוון גם לפני שהציע את העברת הנושא לאו"ם וגם לאחר-מכן. החשיבות הרבה שייחס לאופי הפתרון של שאלת ארץ-ישראל נבעה מתפיסת יחסיה של בריטניה עם מדינות המזרח-התיכון. אבל ההימור לא היה בשאלת ארץ-ישראל אלא בדרך המשך הנוכחות השלטונית והצבאית בארץ-ישראל. ויש הבדל רב בין השניים. אם המשך השלטון הבריטי בארץ-ישראל נחשב עדיין אצל כוון (ואטלי) כחיוני במידה רבה – הוא לא היה מציע להעביר את הנושא אל האו"ם, לפי שהיה מדינאי מנוסה ויכול היה להעריך את יסוד ההימור שבמהלך כזה. די אם נזכור את 'הניסיון הרע' שהיה לו עם ארצות-הברית בטיפול בשאלת ארץ-ישראל, שהיה בשורש המבוי-הסתום של חורף 1947. וארצות-הברית הרי היתה מקובלת, במציאות של שנת 1947, כשליטה על אחוז ניכר בקולות האו"ם. אמנם בהערכת מצב של תחילת 1947 יסוד ההימור נחשב לקטן, אבל בנושאים שחיוניותם גבוהה – מדינאי ככוון אינו מהמר גם מעט. מכאן, שעל אף העובדה – ובכך צדק עמיצור אילן – שמהלך פברואר 1947 השאיר הרבה

חיילים בריטים עוזבים את ארץ-ישראל בנמל חיפה

אפשרויות פתוחות ויסוד חזק של היפוך הדרך (irreversibility) יש לראות בו שלב ראשון בתהליך ההחלטות שהביא לפינוי הבריטים מארץ-ישראל. למיטב הערכתי, רק באקלים מחשבתי פתוח לשיקולים של פינוי יכולה הייתה לצמוח יוזמתו של פְּוּיין. ואכן, בסתיו 1946 החל להיווצר אקלים כזה בדרגי-ממשל שונים, טיפין-טיפין, במקביל למדיניות הרשמית ולהמשך המומנטום של תחושת חיוניותה של הנוכחות הבריטית. התנגדותו של אָטְלִי לתביעת ראשי-המטות לבנות בסיסים בארץ-ישראל בספטמבר 1946, כפי שהוזכר מיכאל כהן, ונימוקיו הם-הם שהיו מסימני התמורה.⁹ תזכיר של קניינגהם בסתיו 1946, שבו המליץ על חלוקת ארץ-ישראל כעל פתרון יחיד, היה אף הוא מסימני התמורה. גם בריגאדיר קלייטון הגיע כבר בקיץ 1946 למסקנה שאין מוצא אלא בחלוקת ארץ-ישראל והפיץ את ניתוחו ומסקנותיו בתזכיר שחיבר ב-30 באוגוסט 1946. התזכיר מעניין למדי ומפתיע, לדעתי, לפחות את בני-הדור – לא פחות מאיגרת ששלח מקמייכל ביולי 1944, אם כי רמת הניתוח של קלייטון רחוקה מלהגיע לזו של מקמייכל.¹⁰ אפילו גנרל ברקר הגיע למסקנה דומה והביע זאת בכתב ובעל-פה.¹¹ כל אלה לא הביאו אמנם להערכת מצב מגובשת שהפינוי אפשרי, רצוי או הכרחי, אבל הם היו ביטוי לאקלים

9 ראה לעיל.

10 תזכיר קלייטון ראה: R. Cambell (Cairo) to Bevin, Top Secret no. 987, 4.9.1946. ועל איגרת מקמייכל ב-17 ביולי 1946 ראה: ג' כהן, 'הרולד מקמייכל ושאלת עתיד ארץ ישראל', המזרח החדש, 1975, חוברת 1-2 (98-97).

11 גנרל סר אייולין ברקר, ראיון, 20 בדצמבר 1961. וכן ראה: תום שגב, קאטי והגנרל, מוסף הארץ, 15 ביוני 1979.

המחשבות שהחל לערער את הנחת-היסוד בדבר חיוניות המשך הנוכחות הבריטית בארץ-ישראל. הערכתו של עמיצור אילן שגם החלטת הקאבינט בספטמבר 1947 והודעתו של קריין-ג'ונס באו"ם נועדו להיות רפורסאביליים, מחייבת דיון מפורט וניתוח מאוזן של המקורות השונים. אם מעמידים במרכז את שהתרחש באו"ם ואת פעילותו של הרולד בילי ב'לייק סקס', ייתכן שתתקבל התמונה שתיאר אילן. אך דומה שהתמונה העולה מתוך פעילותה של ממשלת המנדט באוקטובר 1947 היתה שונה מעט. מכל מקום, עוד לפני ההחלטה בעצרת האו"ם (בזמן הדיונים בוועדה-המדינית המקבילה) התגלגלו תכניות הפיני הבריטי וביצוען אל תוך תהליך מהיר, ואילו לאחר החלטת העצרת הן קיבלו אופי של תהליך שאין להחזירו. ממועד זה ואילך, היסוד המוצק ביותר בכל מערכת היחסים הבין-לאומית הקשורה בארץ-ישראל היה ההחלטה הנחרצת של ממשלת בריטניה לפנות את ארץ-ישראל, מוקדם ככל האפשר. ארצות-הברית לא היתה עקבית. גם במחנה היהודי והערבי היו גילויי 'מחשבה שנייה' בנושא. מיכאל כהן ציין שאילו רצתה בריטניה להישאר בארץ-ישראל ככל מחיר יכולה היתה לנצל את יוזמת ארצות-הברית שהגישה לה אפשרות זו 'על טס של כסף' במאוס 1948. חזרו על יוזמה כזו בהקשר אחר ארצות-הברית וחברות או"ם אחרות באינטנסיביות, כמעט בתחינה, מסוף אפריל עד ה-13 במאי 1948, כאשר ביקשו את ממשלת הוד-מלכותו לדחות את הפיני 'לפחות בשבועיים', אך אין שלב זה בתחומי דיוננו כאן.

כאן מתבקשת, אגב אורחא, הערה מיתודית בדבר השיקולים האיסטראטגיים הבריטיים לאחר מלחמת-העולם השנייה. נראה לי ששני מחברים-עדים הטביעו את חותמם על הכתיבה בנושא זה עד לזמן האחרון. האחד – פילדמרשאל מונטגומרי, שציין בזכרונותיו כמפורש שבהערכת המצב של ראשי-המטות בשלהי 1946 נתפסה החזקת ארץ-ישראל חיונית ביותר למערך האיסטראטגי והאימפריאלי הבריטי.¹² והמחבר האחר – אַלְיֶזְבֶּט מוֹנְרוֹ, שבמאמר שהתפרסם באפריל 1948 תיארה ממראה-עיניה את בנייתם של מבנים כמחנות-הצבא הבריטי באזור עזה-רפיח בחורף 1948 – כעדות לתכניות להמשך קיום בסיסים בארץ-ישראל.¹³ מי שהשתיתו הערכותיהם על זכרונותיו של מונטגומרי, לא לקחו בחשבון את משקלה המוגבל של הערכת המצב של ראשי-המטות על ההחלטות של הקאבינט. כבר נוכחנו בדבר יחסו של אַטְלִי להמלצותיו של מונטגומרי לאחר סיוורו במזרח-התיכון ב-1946. הוא הדין בהתייחסותם של בְּנוֹיִן והקאבינט להערכת ראשי-המטות בפברואר 1947 (גם בכך יש דמיון בין אַטְלִי-בְּנוֹיִן וצ'רצ'יל, שהתעלם לעתים מזומנות מחוות-הדעת של ראשי-המטות בשאלת ארץ-ישראל). מאמרה של אַלְיֶזְבֶּט מוֹנְרוֹ – שגם הוא הטעה לא מעט – עוסק בתקופה שהיא מעבר לתחום דיוננו כאן.

בְּנוֹיִן והעברת הנושא לאו"ם

עמיצור אילן הזכיר את נאמו של בְּנוֹיִן בפברואר 1947, שבו הודיע לפארלאמנט על החלטת הקאבינט להעביר את הנושא לאו"ם ופתח בכך את אחד הדיונים הנוקבים ביותר ב'בית' בשאלת ארץ-ישראל אחרי מלחמת-העולם השנייה. נאום זה אפשר לכנותו 'נאום ההודאה ככשלוך' של

Montgomery of Alamein, Field Marshal Viscount, *Memoires*, London 1958 12
 Monroe Elizabeth, 'British Interests in the Middle East', *The Middle East Journal*, April 1948, pp. 13
 129-146

בְּנוֹיִן.¹⁴ אֵילָן טַעַן שֶׁהִיָּה זֶה נֹאֵם מִחוּשְׁב הַיֵּטֵב לְכָל פְּרָטִיּוֹ, לְרִבּוֹת הַהֲתַקְפָּה שֶׁלּוֹחַת־הַרְסָן עַל טְרוֹמֵן וְלֹא הִיָּתָה זֹו הַתְּפָרְצוֹת רִגְשִׁית, וְנִימּוֹקִיו עִמּוֹ. אֵיִן סַפֵּק אֲמֵנָם שֶׁטִּיּוֹטַת הַנֹּאֵם הוֹכֵנָה מֵרֹאשׁ בְּמִשְׂרָד־הַחוּץ, כִּךְ מְקוּבֵל הִיָּה בְּכָל הַנֹּאֲמִים הַחֲשׁוּבִים, וְעַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה נֹאֵם בְּעַל חֲשִׁיבוֹת עַל־יוֹנָה וְעַל נוֹשָׂא שְׂרִגִּישׁוֹתוֹ הִיָּתָה לֹא־רִגְלִיָּה כְּנוֹשָׂא הָאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵלִי בַּחוּרְף 1947. רִגִּישׁוֹת זֹו נִכְעָה מִן הַהֵיבֵט הָאֲמֵרִיקָנִי, הַהֵיבֵט הָעֵרֶבִי הַכּוֹלָל, הַהֵיבֵט הַיְהוּדִי וְהַהֵיבֵט שֶׁל דַּעַת־הַקֵּהָל בְּבֵרִיטָנְיָה. אֲנִשִּׁי מִשְׂרָד־הַחוּץ הֵיטִיבוּ לְהַכִּיר אֶת בְּנוֹיִן וַיִּדְעוּ שֶׁהוּא עֵלּוּל לְהַתְּפָרֵץ דּוּקָא בְּדַבְּרִיו עַל אֲמֵרִיקָה, כְּפִי שֶׁעָשָׂה בּוֹעֵידַת הַלֵּיבּוֹר בְּקִיץ 1946 וְכִפִּי שֶׁנִּהְגָּה כְּפִגְשִׂיָּה סְגוּרָה שֶׁל חֲבָרֵי הַסִּיעָה הַפֶּאֶרְלָאֲמֵנְטָרִית יָמִים מִסְפָּר קוֹדֵם נֹאֲמוֹ בְּפֶאֶרְלָאֲמֵנְט. עוֹזְרוֹי שֶׁאֲפּוֹ לְמִנּוּעַ הַתְּפָרְצוֹת כִּזָּאת עַל־יְדֵי הַכֵּנַת נֹאֵם שֶׁקוֹל וּמִחוּשְׁב, שֶׁלֹּא יַחֲרִיף אֶת הַיְחָסִים עִם אֲרֻצוֹת־הַבְּרִית וְעַם טְרוֹמֵן. עוֹזְרוֹ הַשְּׂמִיט מִן הַטִּיּוֹטָה אֶת רֹוב הַהַעֲרוֹת הָאֲנִטִּי־אֲמֵרִיקָנִיּוֹת שֶׁבְּנוֹיִן רָצָה לְכַלּוֹל בְּדַבְּרִיו. בְּנוֹיִן הַבְּחִין בְּכִךְ, אֹולָם לְדַבְּרֵי אַחַד הָעוֹזְרִים שֶׁעִסְקוּ בַּהֲכַנַת הַנֹּאֵם, הוּא לֹא נִצְמַד בַּעַת הַנֹּאֵם לְטַקְסַט הַמוֹכֵן מֵרֹאשׁ. בַּחֲלָק מִנֹּאֲמוֹ וּבַעֲיָקֵר בְּדַבְּרִיו עַל טְרוֹמֵן וְאֲרֻצוֹת־הַבְּרִית הוּא נָתַן דְּרוֹר לְרִגְשׁוֹתָיו, תִּקֵּף אֶת טְרוֹמֵן הַתְּקָפָה שֶׁלּוֹחַת־הַרְסָן וְאָמַר אֶת כָּל שֶׁהִיָּה בְּלָבוֹ.¹⁵ אֵינִי יוֹדַע אִם בְּתִיקֵי מִשְׂרָד־הַחוּץ הַבְּרִיטִי יֵשׁ אִישׁוֹר לְסִפּוֹר זֶה וְאִם אֲפֶשֶׁר לְהַשׁוֹת אֶת טִיּוֹטַת הַנֹּאֵם שֶׁהוֹכֵנָה עַל־יְדֵי הַפְּקִיד עִם נוֹסַח נֹאֲמוֹ שֶׁל בְּנוֹיִן בְּפֶאֶרְלָאֲמֵנְט. מִכָּל מְקוֹם, הַנֹּאֵם הַזֶּה, אִם הִיָּה כּוֹלוֹ מִחוּשְׁב וּמוֹכֵן מֵרֹאשׁ אוֹ רַק חֲלָקוֹ, הוּא מִפְתַּח לְהַבְנַת הַעֲרוֹכּוֹת מִשְׂרָד־הַחוּץ וְתַחוּשׁוֹתָיו שֶׁל בְּנוֹיִן בִּימֵי הַמִּשְׁבֵּר שֶׁל חוּרְף 1946-1947 – בַּעַת הַרְגֵּשׁוֹת הַ'הַמְּכוּי־הַסְּתוּם' וְהַכְּשִׁלוֹן. בְּנוֹיִן הִיָּה מְדִינָאִי מְצַלִּיחַ שֶׁאֵינּוּ רִגִּיל לְכַשְׁלוֹנוֹת. שֶׁאֵלֶּת אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל הִיָּתָה הַכְּשִׁלוֹן הַבּוֹלֵט שֶׁלּוֹ כְּשֶׁר־חוּץ. מְדִינָאִים מְסוּגוֹ נוֹטִים לְחַפֵּשׁ 'שְׁעִיר לְעִזָּאוֹל' לְכַשְׁלוֹנוֹתֵיהֶם, וְכִךְ מִצָּא בְּנוֹיִן אֶת הָאֲשֵׁמָה בְּאֲרֻצוֹת־הַבְּרִית, בְּטְרוֹמֵן וּבִ'יְהוּדִי נְיו־יּוֹרְק' וְהַשְּׂפַעְתֵּם עַל 'הַבַּיִת הַלְּבָן', בַּעֲיָקֵר בְּזִמָּן בַּחֲרִירוֹת. לְבְּנוֹיִן הָיוּ אֲמֵנָם לֹא מַעַט טַעֲנוֹת צוֹדְקוֹת וּמְרִירוֹת מוֹכֵנַת נִגַּד טְרוֹמֵן וּנִגַּד הַמְּשַׁל הָאֲמֵרִיקָנִי, אֲבָל אֶת הַטֵּלַת 'מְלוּא הָאֲשֵׁמָה' עַל טְרוֹמֵן יֵשׁ לְחַפֵּשׁ גַּם בַּתְּחוּם הַפְּסִיכּוֹלוֹגִי וְלֹא רַק בְּצַד הַפּוֹלִיטִי. אִם זְכוּרֵנוֹ אֵינּוּ מַטַּעֲנִי, בְּנוֹיִן לֹא הוֹכִיר בְּסִקִּירוֹתוֹ הַמְּפּוֹרֶטֶת שֶׁל מְדִינֵיּוֹתוֹ בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל וְסִיכּוֹת כְּשִׁלוֹנָה אֶת הַמֵּאֲבָק הַיְהוּדִי הַמְּזוּיָן בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל. הוּא לֹא הוֹכִיר אֶת הַ'הֶגְנָה', אֶת הָאֲצִ"ל וְאֶת הַלַּח"ו וְכוּדָאִי שֶׁפַּעוּלוֹת אֵלֶּה לֹא עִמְדוּ בְּמִרְכּוֹ נֹאֲמוֹ. אֵיִן זֶה מִשְׁקָף בַּהֲכַרַח אֶת הַנִּיתּוּחַ הַקָּר וְהַמְּלֵא שֶׁל סִיכּוֹת הַכְּשִׁלוֹן בְּעֵינֵי בְּנוֹיִן אוֹ פְּקִידָיו, וְדָאִי שֶׁאֵיִן זֹו הַצַּגְתָּה שֶׁל זְווֹיֹת־הָרָאִיָּה שֶׁל הַמְּשַׁל הָאֲזוּרָחִי וְהַצְּבָאִי בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל, שֶׁל פְּקִידִים שׁוֹנִים בִּ'נִּיטְהוֹל' אוֹ שֶׁל הָאוּוִירָה בְּדַעַת־הַקֵּהָל וּבַעֲיָתוֹנוֹת. אֹולָם יֵשׁ בְּכִךְ לֹלֵא סַפֵּק חֲשִׁפַת תַּחוּשׁוֹתוֹ הַסּוֹבִיֵּק־טִיבִית הַעֲמוּקָה שֶׁל בְּנוֹיִן שְׁבַעֲיִית אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל שֶׁלּוֹ הִיָּתָה בְּאֲרֻצוֹת־הַבְּרִית וְכַשְׁלוֹנוֹ נַעוֹץ בַּתְּלוּתוֹ שֶׁל טְרוֹמֵן בְּקוֹלָם שֶׁל הַיְהוּדִים וּבְכַסְפָּם. כָּל אֵימַת שֶׁטְרוֹמֵן הִסִּיר אֶת תְּמִיכְתּוֹ מִמְּהַלֵּךְ אֲנְגִלִּי־אֲמֵרִיקָנִי מִשׁוֹתָף אוֹ 'תִּקַּע לְבְּנוֹיִן סִכִּין בְּגִבִּי', כַּהֲגַדְּתּוֹ, הִיָּה זֶה עַל רַקַּע שֶׁל בַּחֲרִירוֹת, אֵלִיבָא דְּבְּנוֹיִן. וְלִימִים אָמַר בַּהֲקֶשֶׁר זֶה אֶטְלִי: 'בְּאֲרֻצוֹת־הַבְּרִית יֵשׁ תְּמִיד בַּחֲרִירוֹת'. נִרְאֶה לִי שֶׁבְּנוֹיִן הַחַל לְהַתִּיחֵס לִ'יְהוּדִי נְיו־יּוֹרְק' וְתַפְקִידִם כַּכְּשִׁלוֹן מְדִינֵיּוֹתוֹ יַחַס כְּמַעַט אֹובְכַסִּיבִי, וְהִיסְטוֹרִיוֹנִים בְּרִיטִיִּים לֹא מַעַטִּים הוֹשְׁפַעוּ מִתְּפִיסָה זֹו.

Parliamentary Debates, Commons 25.2.1947, Col 1901-1920 14

15 רֵאיוֹן עִם יוֹעֲצוֹ שֶׁל בְּנוֹיִן, מֵאָרֶס 1961.

תכנית מוריסון-גריידי, תכנית החלוקה ועמדות שונות בקאבינט

מיכאל כהן הזכיר את נאומו של צ'רצ'יל בדיון שנערך בפארלאמנט ב-31 ביולי 1946 על תכנית מוריסון-גריידי. המובאה מנאומו של צ'רצ'יל אינה מייצגת — למיטב זכרוני — את עיקרי דבריו של הנואם. צ'רצ'יל תקף אמנם את ארצות-הברית על המוניטין שיצאו לה במתן עצות בלי לשאת באחריות, אבל התיזה העיקרית בדבריו היתה דווקא האשמת הממשלה על בזוזה של שנה תמימה והתקפה על מדיניות ההשגחה, ההיסוסים והדחיות שלה. בהקשר זה הוסיף צ'רצ'יל: אילו בסופה של שנה זו היו זוכים להסכם אנגלי-אמריקני, למדיניות אנגלי-אמריקנית משותפת, היה מוכן להצדיק ולהגן על הדחיות וההיסוסים. אילו 'תכנית מוריסון' היתה מובאת אמנם בשם שתי הממשלות — היה זה סיוס מוצלח לפעילות מדינית של שנה. אבל לא כך היו פני הדברים, לפיכך אין אלא לשפוט את מדיניות הדחייה, ההיסוסים וההשגחה ככשלוך וכביטוי להיעדר כשרון פוליטי.¹⁶ צ'רצ'יל היה נאמן אפוא בעיקרי נאומו לתפיסתו כפי שעוצבה בשלבים השונים לטיפולו בשאלת ארץ-ישראל ובעיקר החל משנת 1940, כשהחל לראות כמעט את חזות הכל בשיתוף ארצות-הברית בעיצובה וכביצועה של המדיניות בארץ-ישראל. אגב אורחא, נציין כי בנאומו באה לידי ביטוי פומבי העובדה שבשאלת 'שארית הפליטה', העקורים היהודים והקשר בין פתרון בעייתם ושאלת ארץ-ישראל לא היה צ'רצ'יל רחוק מעמדותיו של בן-גוריון, של סטפורד קריפס ושל משרד-החוץ הבריטי. תמיכתו ברעיון הציוני, בבית הלאומי היהודי ולעתים בהקמת מדינה יהודית מקורה בתשתית רעיונית ופוליטית אחרת לחלוטין. דבריו על 'שארית הפליטה' היו כנראה החמורים ביותר מנקודת-מבט ציונית ולא מה שאמר על החובה לפנות את ארץ-ישראל, אם לא תגויס אמריקה לשיחוף באחריות. אבל למי שמכיר את יסודות תמיכתו של צ'רצ'יל בבית הלאומי אין בכך כל חידוש.

תכנית מוריסון-גריידי לא היתה חדשה. מאז מלחמת-העולם השנייה התרוצצו בנייטְהוּל' שני סוגי פתרונות לשאלת ארץ-ישראל: (א) גוונים שונים של הצעות חלוקה והקמת מדינה יהודית; (ב) גוונים של פדראציה, של קאנטוניזאציה, של פרוכניציות אוטונומיות. מאז 1937 התגבשה ב'מחלקת-המזרח' של משרד-החוץ עמדה עקבית נגד רעיון החלוקה. ב-1943-1945, כשנאלצו אנשי 'מחלקת-המזרח' לגבש הצעת-נגד לתכנית-החלוקה של ועדת הקאבינט, העלו מתכונת של פרוכניציות אוטונומיות. כשהתחלפו הממשלות ובן-גוריון היה לשר-החוץ וג'ורג' הול היה שר-המושבות, אימץ בן-גוריון את עמדת המשרד בעיקר של 'מחלקת-המזרח', שהתגבשה בימי אידן והיתה למדיניותו. עוד קודם לפתיחת הארכיונים הבריטיים מתקופה זו נהג הרולד בילי לומר: 'אם רצונך לדעת מה היתה עמדת משרד-החוץ הבריטי כשעלה הלייבור לשלטון קח את תכנית מוריסון-גריידי.

16 '... and if at the end of all these delays, success is not attained, namely an Anglo-American cooperation on equal terms to carry out a Zionist policy within the limits defined or as we may agree — if that is not attained than we are confronted with a deplorable failure in the conduct of our affairs in Palestine since the end of the second world war... If this Anglo-American co-operation fails... than I must say that the record of the administration during this year — and a Government must be judged by results — in the handling of Palestinian affairs will stand forth as a monument of incapacity'. Parliamentary Debates, Commons, 31.7.1946

הנציב העליון האחרון, סר אלן קנינגהם, עוזב את ארץ-ישראל

היה זה משהו דומה לזה. כך תוכן אפוא התנגדותם של פְּוִיִן ושל משרדו להמלצות הוועדה האנגלית-האמריקנית. כך יתחווירו גם דברי-השבח של הַרֹלְד בֵּילִי לְסֵר נוֹרְמָן פְּרוֹק, מזכיר הקאבינט שהיה ראש המשלחת הבריטית בקבוצת-העבודה האנגלית-האמריקנית: 'סֵר נוֹרְמָן פְּרוֹק ניהל את המשא-ומתן בכשרון רב והצליח לנווט את האמריקנים לתכנית מוסכמת'.¹⁷ הכוונה היתה לתכנית מוריסון-גְּרִיידִי — לאמיתו של דבר תכנית פְּרוֹק-גְּרִיידִי, שלא היתה אלא הצעה של משרד-החוץ הבריטי מימים ימימה.

17 ערות, מארס 1961.

זו היתה אפוא עמדתו של משרד-החוץ בימי כּוֹוִין. בשנתה הראשונה של ממשלת אֶטְלִי-כּוֹוִין היה זה גם הקו השליט ותכניות-חלוקה למיניהן היו בכחינת כל יישמע. ממשלת אֶטְלִי-כּוֹוִין הצליחה להסתיר את תכנית-החלוקה של ועדת-הקאבינט בימי צ'רצ'יל, שהיושב-ראש שלה היה הֶרְבֶּרְט מוריסון. אבל בקיץ 1946 התחילו לצוץ בחוגי ממשלת המנדט וב'נייטהול' תכניות-חלוקה. דומה ששוב, כמו בימיו של צ'רצ'יל, התרחש מאבק בין שתי אסכולות. אבל היה הבדל גדול בין תקופת אֶיֶדֶן ותקופת כּוֹוִין, שנבע, בין השאר, מעוצמתו הפוליטית של האחרון. כּוֹוִין היה האיש החזק בממשלת אֶטְלִי ומשרד-החוץ בראשותו היה חזק הרבה יותר ממשרד-החוץ בימי אֶיֶדֶן. כל עוד עמד כּוֹוִין בראש המשרד וכל עוד התנגד לחלוקה לא היה סיכוי לתכנית-חלוקה, גם אם נתמכה על-ידי רבים וטובים. כך קרה בדיוני הקאבינט בתחילת 1947, כפי שתיארו עמיצור אילן ומיכאל כהן. אמנם, לפתע נדמה היה כי מתגבש רוב בקאבינט בעד תכנית-חלוקה, אבל די היה שכּוֹוִין יעשה שריר' כדי ששר-המושבות קריין-ג'ונס 'יתקפל' ויהפוך תוך שבועיים ממציע תכנית-חלוקה למתנגד לה. כיום עומדים לרשותנו מסמכים רבים ואנו מכירים את פרטי-הפרטים של האירועים; אולם אחד מחברי הקאבינט, שלא זכר (13 שנה לאחר המאורעות) או לא ידע את כל הפרטים, סיפר בלעג כיצד —

קריין-ג'ונס הגיש בישיבה אחת מסמך של משרד-המושבות וכו הצעה לפתרון. איני זוכר כרגע כמה המדובר. כּוֹוִין כעס מאוד על ההצעה ויצא בחריפות נגדה. בשעת הדיון אחר-כך יצא אף קריין-ג'ונס נגד תכניתו-שלו, הוא כה פחד מכּוֹוִין.¹⁸

מערכת-היחסים בין כּוֹוִין וקריין-ג'ונס אף לא חייבה את כּוֹוִין להפעיל עליו לחץ. די היה לו לקריין-ג'ונס שייחקל בעמדתו הנוקשה של כּוֹוִין כדי שיחאים עצמו ו'יתיישר'. לא נעמוד כאן על מקורותיה וגלגוליה של מערכת-היחסים זו, אבל נזכיר שבתקופת ממשלת צ'רצ'יל היו ליחסים בין שר-החוץ לבין שר-המושבות אופי שונה לחלוטין. אז מדובר היה בשני אנשים — אֶיֶדֶן ואוליבֶּר סְטֶנְלִי — שווי-ערך, הן מצד אישיותם ומצדמם החברתי, הן מצד כוחם הפוליטי והמפלגתי. היתה לכל אלה השלכה גם על היחסים הבין-משרדיים. על רקע זה של יחסי כּוֹוִין-קריין-ג'ונס יש להבין את האיגרת ששיגר קריין-ג'ונס אל קנינגהם ובה נימוקים 'מפוברקים' להתנגדותו לחלוקה ('הציונים מתנגדים'), שימים אחדים קודם-לכן תמך בה. אין לראות בנימוק ה'מפוברק' דבר יוצא דופן, אלא חולשה אנושית מובנת למדי בסיטואציה כזאת.

18 ראיין עם ג'ון סטרייצי, 28.6.1961.